

Τρόποι υποστήριξης της μάθησης των νηπίων μέσα από τη συνεργασία γονέων – σχολείου

Αρβανίτη-Παπαδοπούλου Τότα, Δρ, Σχολική Σύμβουλος Π.Α.

Περίληψη: Έρευνες, που πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία και τον Καναδά, κατά την τελευταία τριακονταετία, αναδεικνύουν την ανάγκη συνεργασίας ανάμεσα στο σχολείο και τους γονείς, αν επιδιωκόμενος στόχος είναι η βελτίωση της μάθησης των παιδιών. Γονείς και εκπαιδευτικοί μοιραζόμαστε ένα κοινό στόχο: να διασφαλίσουμε ότι τα παιδιά θα λάβουν την καλύτερη δυνατή εκπαίδευση. Όμως, **η μάθηση ενός παιδιού, δεν συντελείται, μόνο μέσα στο σχολείο**. Γνωρίζουμε ότι η εκπαίδευση στο σχολείο αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της γενικότερης μάθησης που λαμβάνει ένα παιδί, αλλά δεν αποτελεί τη μοναδική πηγή της και τούτο γιατί η μάθηση πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα: **στο σχολείο, στην οικογένεια και στην κοινότητα**. Αυτή η προσέγγιση υπονοεί ότι, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της μάθησης ενός παιδιού λαμβάνει χώρα εκτός σχολείου και κυρίως στο σπίτι, **οι γονείς θα πρέπει να θεωρηθούν ως παράγων - κλειδί για τη μάθηση των παιδιών και οι εκπαιδευτικοί να χρησιμοποιούν πρακτικές που αξιοποιούν την εμπειρία των γονέων**, προς όφελος της μάθησης των παιδιών.

1. Εισαγωγή

Έρευνες, που έγιναν στις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία και τον Καναδά, κατά την τελευταία τριακονταετία, υποστηρίζουν την ανάγκη συνεργασίας ανάμεσα στο σχολείο και τους γονείς, αν επιδιωκόμενος στόχος είναι η βελτίωση του σχολικού αποτελέσματος (Epstein, 1988; Mortimore et al., 1988; Rosenholtz, 1989; Ziegler, 1987).

Οι γονείς αποτελούν τους πιο σημαντικούς δασκάλους για τα παιδιά τους, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Αυτό, είναι κάτι ορισμένο από τη φύση. Οπουδήποτε κι αν κοιτάξουμε γύρω μας, στο ζωικό βασίλειο, παρατηρούμε ότι αυτός ο κανόνας εφαρμόζεται απαρέγκλιτα. Ωστόσο, παρότι ο τίτλος του «δασκάλου» απονέμεται στους γονείς αυτοδίκαια, διαπιστώνουμε συχνά ότι το να φέρουμε αυτούς τους «συναδέλφους» κοντά μας, στα σχολεία, δεν είναι πάντα τόσο εύκολο. Για εμάς τις νηπιαγωγούς, το ακόμη πιο δύσκολο εγχείρημα είναι να σφυρηλατήσουμε μια **δημιουργική σχέση** γονέων και νηπιαγωγείου.

Πολύ συχνά, διατυπώνονται παράπονα από τις συναδέλφους νηπιαγωγούς για «γονείς που ανακατεύονται πολύ στη δουλειά τους» ή για «γονείς που είναι ανύπαρκτοι». Οι γονείς μοιάζουν να είναι μοιρασμένοι στο δίπολο «υπερβολική και ενοχλητική παρουσία» ή «απόλυτη απουσία». Οι γονείς, πάλι, διατείνονται ότι «οι εκπαιδευτικοί τους ζητούν περισσότερη συμμετοχή αλλά, από την άλλη πλευρά, υποτιμούν τις απόψεις τους ή δεν ενδιαφέρονται, όσο οι ίδιοι θα ήθελαν, για τη γνώμη τους».

Με βάση την παραπάνω συνοπτική περιγραφή, θα μπορούσαμε να πούμε πως, ενώ αμφότερες οι πλευρές, νηπιαγωγοί και γονείς, επιθυμούμε το ίδιο πράγμα, δυσκολευόμαστε να το πετύχουμε ίσως εξ αιτίας του ότι δεν έχουμε ξεκαθαρίσει, όσο θα έπρεπε, ορισμένα θέματα στο μυαλό και στη συνείδησή μας. Για παράδειγμα, γονείς και νηπιαγωγοί, παρότι προσεγγίζουμε τη μάθηση των παιδιών από διαφορετικές προοπτικές, μοιραζόμαστε ένα κοινό στόχο: **να διασφαλίσουμε ότι τα παιδιά θα λάβουν την καλύτερη δυνατή εκπαίδευση**. Όμως, τι πραγματικά εννοούμε με τον όρο «εκπαίδευση»; Πόσοι από εμάς έχουμε, αλήθεια, σκεφτεί πόσο

δύσκολο είναι να δώσουμε έναν ορισμό, που να περιλαμβάνει όλες τις διαστάσεις αυτής της λέξης;

2. Η εκπαίδευση των νηπίων και η συνεργασία μεταξύ νηπιαγωγείου και γονέων

Άραγε ο όρος «εκπαίδευση» περιλαμβάνει μόνο τις γνώσεις, τις αξίες και τις δεξιότητες που αποκτώνται από την επίσημη, θεσμική και σκόπιμη διδασκαλία, που λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα σχολείο; Θέματα όπως: η εξάσκηση των δεξιοτήτων σε καθαρά πρακτικό επίπεδο, η διαπαιδαγώγηση στην απόκτηση στάσεων ζωής, η παρώθηση για την οικειοποίηση νέας νοοτροπίας απέναντι σε επίκαιρα κοινωνικά φαινόμενα ή η καλλιέργεια ήθους, αποτελούν πρωτεύοντες στόχους της «εκπαίδευσης»; Και τελικά, **η μάθηση ενός παιδιού συντελείται όντως μόνο μέσα στο σχολείο;**

Γνωρίζουμε ότι η εκπαίδευση στο σχολείο αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της γενικότερης μάθησης που λαμβάνει ένα παιδί, αλλά δεν αποτελεί τη μοναδική πηγή της και τούτο γιατί πραγματοποιείται μέσω της μάθησης σε τρία επίπεδα: **στο σχολείο, στην οικογένεια και στην κοινότητα.** Αυτή η προσέγγιση μας οδηγεί αυτόματα στο συμπέρασμα ότι **το μεγαλύτερο μέρος της μάθησης ενός παιδιού λαμβάνει χώρα εκτός σχολείου.**

Ταυτόχρονα, είναι αυτονόητο ότι, οι οικογένειες, και ιδιαίτερα οι γονείς, ασκούν ουσιαστική επιρροή επάνω στη φύση των εμπειριών του παιδιού, όταν αυτό μαθαίνει μέσα στην κοινότητα (περιλαμβανομένης τόσο της κοινωνικής όσο και της χωροταξικής διάστασης της έννοιας «κοινότητα»). Αυτό συμβαίνει γιατί είναι οι γονείς που αποφασίζουν τη γειτονιά στην οποία θα μεγαλώσει ένα παιδί, ποια βιβλία, ποιες εκπομπές και τι είδους διασκέδαση θα επιλέξει, με ποια αθλήματα ή πολιτιστικές δραστηριότητες θα ασχοληθεί και - ως ένα βαθμό - ποιες φίλιες θα αναπτύξει. Επί πλέον, οι γονείς, αποτελώντας πρότυπα για τα παιδιά τους, επηρεάζουν τις στάσεις τους, τα παρωθούν ή όχι για επιδόσεις και επιτυχία στο σχολείο και, αδιαμφισβήτητα, διαθέτουν το προσόν να γνωρίζουν καλύτερα από κάθε άλλον το παιδί τους. Επομένως, **αν η μάθηση των παιδιών αποτελεί τον κυρίαρχο στόχο των σχολείων, τότε οι γονείς θα πρέπει να θεωρηθούν ως παράγων - κλειδί για την αποτελεσματικότερη επίτευξη αυτού του στόχου.**

Ξεκινώντας από αυτήν την παραδοχή, ας δούμε τώρα γιατί πρέπει να ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ νηπιαγωγείου και γονέων. Η άποψη ότι το σχολείο αποτελεί το αδιαπραγμάτευστο βασίλειο των εκπαιδευτικών και άβαστο για τους γονείς είναι πλέον παρωχημένη. Όπως αναφέρει ο Macbeth (1989) στη σχετική μελέτη του, η συνεργασία σχολείου και γονέων είναι αναγκαία για τους ακόλουθους πέντε σημαντικούς λόγους, οι οποίοι αναδεικνύουν και την αμοιβαία εξάρτηση σχολείου - γονέων:

(1) Οι γονείς είναι υπεύθυνοι απέναντι στο νόμο για την εκπαίδευση των παιδιών τους και, με αυτή την έννοια, η σχέση και η συνεργασία μεταξύ σχολείου και γονέων υπαγορεύεται αρχικά από το έννομο συμφέρον των γονέων στην εκπαίδευση των παιδιών τους.

(Με άλλα λόγια, η συνεργασία νηπιαγωγείου και γονέων είναι αναγκαία γιατί είναι κατά βάση μια νομικά κατοχυρωμένη σχέση)

(2) Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος της μάθησης λαμβάνει χώρα εκτός σχολείου - ιδίως στο σπίτι - είναι ανάγκη οι νηπιαγωγοί να επενδύουν επάνω στη μάθηση που δέχεται το παιδί στο σπίτι.

(Με άλλα λόγια, η συνεργασία νηπιαγωγείου και γονέων είναι αναγκαία γιατί είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε τις εμπειρίες του παιδιού και να χτίζουμε τη νέα γνώση επάνω σ' αυτές)

- (3) Η έρευνα έχει δείξει ότι η μάθηση που προέρχεται από την οικογένεια επηρεάζει την αποτελεσματικότητα του σχολείου επάνω στο παιδί.
(Με άλλα λόγια, η συνεργασία νηπιαγωγείου και γονέων είναι αναγκαία ώστε η μάθηση που προέρχεται από την οικογένεια να μπορεί, με την καθοδήγηση των νηπιαγωγών, να υποστηρίζει την εκπαίδευση που δέχονται τα παιδιά στο νηπιαγωγείο)
- (4) Ο/Η νηπιαγωγός, εκτός από υπεύθυνος/η για την εφαρμογή του εκπαιδευτικού προγράμματος, λειτουργεί και ως δικλείδα ασφαλείας του κράτους απέναντι στα δικαιώματα του παιδιών και τις υποχρεώσεις των γονέων.
(Με άλλα λόγια, η συνεργασία νηπιαγωγείου και γονέων είναι αναγκαία γιατί το νηπιαγωγείο έχει τη δυνατότητα, την ευθύνη και την αρμοδιότητα να παρεμβαίνει αρμοδίως, όταν εντοπίζει περιπτώσεις ελλειπών κηδεμονίας, συστηματικής απουσίας των μαθητών κ.ά.)
- (5) Στις δημοκρατικές κοινωνίες οι πολίτες δεν έχουν μόνο δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις, γι' αυτό οι γονείς οφείλουν να συμμετέχουν ενεργά όχι μόνο στα όργανα λήψης αποφάσεων (Σύλλογοι γονέων και κηδεμόνων, Ενώσεις Γονέων κ.τ.λ.), αντιπροσωπεύοντας τα συμφέροντα των παιδιών τους, αλλά και σε άλλες σχολικές δραστηριότητες, προσφέροντας ενεργά στη ζωή του σχολείου.
(Με άλλα λόγια, η συνεργασία νηπιαγωγείου και γονέων είναι αναγκαία γιατί η δημιουργία μιας μελλοντικής κοινωνίας, που θα απαρτίζεται από ενεργούς πολίτες, διδάσκεται από πολύ νωρίς στα παιδιά και απαιτεί πρότυπα)

3. Η υποστήριξη της μάθησης των νηπίων μέσα από τη συνεργασία γονέων-σχολείου

Οι παραπάνω 5 σημαντικοί λόγοι που συναρτούν το νηπιαγωγείο με τους γονείς των παιδιών και αναδεικνύουν την μεταξύ τους αμοιβαία εξάρτηση, μας οδηγούν πιο επιτακτικά μπροστά στο ζητούμενο της συμμετοχής των γονέων στο νηπιαγωγείο. Βέβαια, η δημιουργία κλίματος συνεργασίας ανάμεσα στους γονείς και τις νηπιαγωγούς δεν είναι κάτι αυτονόητο ή εύκολο να επιτευχθεί. Απαιτείται προσπάθεια και από τις δύο πλευρές για να οικοδομηθεί μια σχέση που θα αποβεί αποτελεσματική και, κυρίως, έπ' ωφελεία των παιδιών. Ας δούμε μαζί μερικές πρακτικές που αξιοποιούν την εμπειρία των γονέων και βοηθούν προς την κατεύθυνση της καλής συνεργασίας μαζί τους:

- Να ακούμε προσεκτικά τους γονείς, γιατί είναι κι αυτοί ειδικοί όπως κι εμείς. Είναι οι κατ' εξοχήν ειδικοί για τα δικά τους παιδιά. **Οι οικογένειες μπορούν να μας τροφοδοτήσουν με σημαντικές πληροφορίες για τη συμπεριφορά των παιδιών εκτός σχολείου, για τα χαρίσματα και τα δυνατά τους σημεία, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους, τις στρατηγικές που υιοθετούν όταν μαθαίνουν.**
- Ας μην ασκούμε κριτική στα διαφορετικά είδη ανατροφής που υιοθετούν οι οικογένειες των μαθητών μας και ας προσπαθούμε πάντα να σεβόμαστε τις αξίες τους. **Να είμαστε ευαισθητοποιημένοι απέναντι στην πολιτιστική διαφορετικότητα (διαφορετικές κουλτούρες) και τις πεποιθήσεις των γονέων για την ανατροφή των παιδιών τους.**
- **Να μοιραζόμαστε μεταξύ μας, γονείς και εκπαιδευτικοί, πληροφορίες για το παιδί όχι μόνο σε δύσκολες περιπτώσεις ή περιστάσεις που χρήζουν από κοινού αντιμετώπισης, αλλά και για να επενδύσουμε από κοινού επάνω στα θετικά τους στοιχεία.**

- **Να προσκαλούμε τους γονείς για ενεργή συμμετοχή στο πρόγραμμα του σχολείου**, όπου και όταν θεωρούμε ότι κάτι τέτοιο θα εξυπηρετούσε τη μάθηση των παιδιών.
- **Να δημιουργήσουμε ένα κοινό κώδικα επικοινωνίας με τους γονείς, ώστε να μην αποθαρρύνονται και να διστάζουν να συμμετάσχουν σε μια συζήτηση**, όταν μας ακούν να μιλάμε για: κονστρουκτιβισμό ή οικοδόμηση της γνώσης, συναισθηματικό απογαλακτισμό, συνεργατική μάθηση, σχέδια εργασίας, ανακαλυπτική μάθηση, πολλαπλή νοημοσύνη, μεταγνωστικές δεξιότητες, κ.τ.λ. Ας τους βοηθήσουμε να κατανοήσουν το λεξιλόγιο της δουλειάς μας, μαθαίνοντάς τους αυτά που χρειάζεται, για να επικοινωνούμε σωστά μεταξύ μας.
- **Να ζητάμε από τους γονείς να μας διδάξουν αυτά που γνωρίζουν καλύτερα από εμάς**: θέματα σχετικά με πλευρές της εργασίας τους, χρήσιμα στην υλοποίηση του προγράμματος του σχολείου (π.χ. ένας γονέας που είναι αγρότης, μπορεί να μας δείξει πώς να φτιάξουμε τον κήπο του σχολείου κ.τ.λ.). Άλλοι γονείς, συνήθως αλλοδαποί, μπορούν να μας μιλήσουν για την κουλτούρα τους ή να μας παρουσιάσουν ορισμένα από τα ήθη και τα έθιμά τους.
- **Να αποδεχόμαστε ότι μπορεί να υπάρχουν γονείς με διαφορετικές απόψεις ή ακόμη και παράπονα** και να τους καλοδεχόμαστε για συζήτηση. Όταν ένας γονέας αισθάνεται άνετα να διατυπώσει ένα παράπονο, αυτό σημαίνει ότι το κλίμα στο σχολείο μας είναι δημοκρατικό.
- **Να δίνουμε τη δυνατότητα στους γονείς να επικοινωνούν μεταξύ τους**. Αυτή η επικοινωνία μπορεί να πραγματοποιείται μέσω ενός Πίνακα ανακοινώσεων, αν τους παραχωρήσουμε τον ανάλογο χώρο, στην είσοδο του σχολείου ή σε άλλη κοινόχρηστη αίθουσα. Κάτι τέτοιο τους δίνει «βήμα» και δημιουργεί ένα κλίμα συνοχής και συνευθύνης ανάμεσα στους γονείς και το σχολείο.

Σ' αυτό το σημείο, είναι χρήσιμο να καταγραφεί η άποψη του Docking, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι *«η μάθηση ενός παιδιού είναι πιθανότερο να βελτιωθεί, εάν όλοι οι σημαντικοί ενήλικοι στη ζωή του λάβουν σοβαρά υπόψη τους ο ένας τις απόψεις του άλλου»* (1990, σελ. 27). Με αυτή τη διαπίστωση ως γνώμονα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι όσο πιο αρμονική είναι η σχέση ανάμεσα στο σχολείο και στο σπίτι, όσο πιο ουσιαστική η συμμετοχή των γονέων και κηδεμόνων στο σχολείο και όσο πιο ανοιχτοί οι δίαυλοι επικοινωνίας, τόσο ανάμεσα στους γονείς και το σχολείο όσο και ανάμεσα στους γονείς μεταξύ τους, τόσο καλύτερη θα είναι η παρεχόμενη εκπαίδευση.

Επίσης, σε μία από τις μεγαλύτερες έρευνες για την αποτελεσματικότητα των σχολείων, αυτή του Mortimore και των συνεργατών του (1988), η συμμετοχή των γονέων σε δραστηριότητες του σχολείου, παρουσιάζεται ως ένας από τους 12 παράγοντες-κλειδιά, που διαφοροποιούν τα αποτελεσματικά από τα λιγότερο αποτελεσματικά σχολεία. Συγκεκριμένα αναφέρουν:

«Τα ευρήματα δείχνουν ότι η συμμετοχή των γονέων στη ζωή του σχολείου αποτελεί θετική επιρροή στην πρόοδο και την ανάπτυξη των μαθητών. Η συμμετοχή αυτή περιλαμβάνει βοήθεια στην τάξη και στις εκπαιδευτικές επισκέψεις του σχολείου και παρακολούθηση των συγκεντρώσεων με αντικείμενο την πρόοδο των παιδιών». (σελ. 255)

3.1. Η συνεργασία με γονείς άλλων εθνικοτήτων

Ωστόσο, σε σχέση με τους γονείς, υπάρχει άλλη μία παράμετρος του σύγχρονου σχολείου που πρέπει να αντιμετωπίσουμε στη σωστή της διάσταση και αυτή είναι **οι γονείς άλλων εθνικοτήτων**. Η Macleod (1985) επισημαίνει ορισμένα

βασικά προβλήματα, τα οποία εμποδίζουν τη συνεργασία γονέων-σχολείου, όταν πρόκειται για γονείς προερχόμενους από εθνικές μειονότητες. Τα προβλήματα αυτά αναφέρονται κυρίως στο γεγονός ότι η μητρική τους γλώσσα κάνει την επικοινωνία μεταξύ σχολείου και σπιτιού δύσκολη και στο γεγονός ότι οι γονείς αυτοί, οι οποίοι προέρχονται από κοινωνίες με διαφορετικό πολιτισμό, γλώσσα και θρησκεία συχνά αντιμετωπίζουν το σχολείο με μεγαλύτερη επιφύλαξη από τους αυτόχθονες.

Η Tizard με τους συνεργάτες της (1988) προτείνουν τέσσερις στόχους για την επίτευξη μιας στοιχειώδους μορφής συνεργασίας ανάμεσα στο σχολείο και τους γονείς, που προέρχονται από εθνικές μειονότητες. Αυτοί είναι:

- (1) Να διευκολύνουμε τη συνεισφορά αυτών των γονέων στη ζωή του νηπιαγωγείου, υιοθετώντας μία διαπολιτισμική προσέγγιση.
- (2) Να δίνουμε τη δυνατότητα σ' αυτούς τους γονείς να συνεισφέρουν τη γνώση τους για τα παιδιά τους και τον πολιτισμό τους.
- (3) Να συμβουλευόμαστε τους γονείς, που προέρχονται από εθνικές μειονότητες και να τους ενθαρρύνουμε να συζητούν εκπαιδευτικά θέματα μαζί μας.
- (4) Να εξηγούμε τους στόχους και τις μεθόδους μας και στους γονείς, που προέρχονται από εθνικές μειονότητες. (σελ. 77)

Για να προσεγγίσουμε αυτούς τους στόχους, πρέπει να εξαλείψουμε μερικά εμπόδια, που παρουσιάζονται με τη μορφή προκαταλήψεων στην ευρύτερη κοινότητα της προσχολικής εκπαίδευσης. Ένα από αυτά είναι, η αντίληψη ότι οι εν λόγω γονείς είναι απαθείς απέναντι στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Η παραπάνω αντίληψη ενισχύεται συνήθως και από το γεγονός ότι οι περισσότεροι από αυτούς τους γονείς αποφεύγουν να επισκέπτονται συχνά το σχολείο, στάση, την οποία οι νηπιαγωγοί μεταφράζουν ως αδιαφορία. Οι αντιλήψεις αυτές καταρρίπτονται με κατηγορηματικό τρόπο από τις σχετικές έρευνες (Tizard *et al.*, 1988; Marland, 1983 & 1988), των οποίων τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, οι γονείς που προέρχονται από εθνικές μειονότητες όχι μόνον δεν παρουσίασαν αδιάφορη στάση απέναντι στα θέματα εκπαίδευσης των παιδιών τους αλλά, αντίθετα, παρουσίασαν υψηλούς δείκτες εξαιρετικού ενδιαφέροντος για το ακαδημαϊκό τους μέλλον.

4. Επίλογος

Οι παραπάνω πρακτικές, όπως και πολλές άλλες, που διευκολύνουν την καλή συνεργασία ανάμεσα στο νηπιαγωγείο και τους γονείς, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης, αντικείμενο για στοχασμό και εποικοδομητικό διάλογο μεταξύ μας. Αν τη συνεργασία αυτή δεν την επιδιώξουμε εμείς οι εκπαιδευτικοί, δυσκολεύουμε το ίδιο μας το έργο στα νηπιαγωγεία. Είναι καιρός, γονείς και εκπαιδευτικοί, να αποδεσμευτούμε εκατέρωθεν από τα πλέγματα της αυθεντίας και της αποκλειστικότητας. Αν, πραγματικά, στοχεύουμε στο να εφοδιάσουμε τα παιδιά μας με τα πιο γόνιμα και δημιουργικά στοιχεία της κοινωνίας μας και να αναδείξουμε τις καλύτερες πτυχές της προσωπικότητάς τους, απαιτείται να ενώσουμε τις δυνάμεις μας, να συνεργαστούμε και να παρακολουθήσουμε μαζί το πέταγμά τους στο μέλλον.

Βιβλιογραφικές παραπομπές:

- Bastiani, J. (1996). *Home and school: Building a better partnership*. Great Britain: National Consumer Council.
- Benito, C. & Filp, J. (1996). "The transition from home to school: A socio-economic analysis of the benefits of an educational intervention with families and schools". *International Journal of Educational Research*. 25 (1), pp. 53-65.
- Coleman, P. (1998). *Parent, student and teacher collaboration. The power of tree*. California: Corwin Press.
- Crozier, G. (2000). *Parents and schools: Partners or protagonists?* Stoke on Trent: Trentham Books.
- Docking, J. (1990). *PRIMARY SCHOOLS AND PARENTS. Rights, Responsibilities and Relationships*. London: Hodder & Stoughton.
- Eccles, S. J. & Harold, D. R. (1993). "Parent-School Involvement during the Early Adolescent Years". *Teachers College Record*, Volume 94, Number 3, p. 568-587.
- Epstein, J. L. (1988). Effects on student achievement of teachers' practices for parent involvement. In S. Silvern (Ed.), *Literacy through family, community, and school interaction*. Greenwich, CT: JAI Press.
- Epstein, J. L. (1992). "School and family partnerships". In M. Alkin (Ed.) *Encyclopedia of Educational Research* (pp. 1139-1151). New York: Macmillan.
- EURYDICE (1997). *The role of parents in education system*. Brussels: EURYDICE
- Flood, J., Lapp, D., Tinajero, J. V., & Nagel, G. (1995). "I never knew I was needed until you called": Promoting parent involvement in schools. *The Reading Teacher*. Vol. 48, pp. 614-617.
- Hughes, M. et al, (1994). *PARENTS AND THEIR CHILDREN'S SCHOOLS*. Oxford: Blackwell.
- Laloumi-Vidali, E. (1997). "Professional views of parents' involvement at the partnership level in preschool education". *International Journal of Early Childhood*. Vol. 29, (1), pp. 19-25.
- Lareau, A. (2000). *Home advantage. Social class and parental intervention in elementary education*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Macbeth, A. (1989). *INVOLVING PARENTS. Effective Parent-Teacher Relations*. Oxford: Heinemann.
- MacLeod, F. (1985). *Parents in Partnership: Involving Muslim Parents in their Children's Education*. Community Education Development Centre.
- Marland, M. (1983). *Parenting, Schooling and Mutual Learning: a Teacher's Viewpoint*, advanced paper for the EEC School and Family Conference, Luxembourg, 1983. Επίσης δημοσιευμένο στο Bastiani, J. (Ed.), (1988), *Parents and Teachers 2: From Policy to Practice*, σελ. 232-42. NFER-Nelson.
- Mortimore, P., Sammons, P., Stoll, L., Lewis, D., & Ecob, R. (1988). *School matters: The junior years*. Sommerset, United Kingdom: Open Books.
- Reynolds, A. (1992). "Comparing measures of parental involvement and their effects on academic achievement". *Early Childhood Research Quarterly*. Vol. 7, pp. 441-462.
- Rosenholtz, S. (1989). *Teachers' workplace: The social organization of schools*. New York: Longman.
- Rosenthal, D. M. & Sawyers, J. Y. (1996). "Building successful home/school partnerships. Strategies for parent support and involvement". *Childhood Education*. Vol. 71 (2), pp. 194-200.

- Tizard, B., Mortimore, J. & Burchell, B. (1988). 'Involving Parents from Minority Groups', σελ. 72-83 στο Bastiani, J. (Ed.). *Parents and Teachers 2; From Policy to Practice*. NFER-Nelson.
- Ziegler, S. (1987). *The effects of parent involvement on children's achievement: the significance of home/school links*. Toronto Board of Education Research Section, Library Services Department.

Ελληνική

- Αρβανίτη-Παπαδοπούλου, Π. (2005). *Σε αναζήτηση της Αποτελεσματικότητας των νηπιαγωγείων της Αθήνας – Μία ερευνητική προσέγγιση*. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Κουτσοβάνου, Ε. (1999). *Οι Κοινωνικές Επιστήμες στην Προσχολική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Οδυσσέας
- Κουτσοβάνου, Ε. και ομάδα εργασίας (2003). *Προγράμματα Προσχολικής Εκπαίδευσης και η Διαθεματική Προσέγγιση*. Αθήνα: Οδυσσέας
- Κουτσοβάνου, Ε. & Αρβανίτη-Παπαδοπούλου, Τ. (2008). *Βοήθημα για Νηπιαγωγούς - Προγράμματα Προσχολικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Οδυσσέας